

понадкласовою та понадпартійною. Бажано, щоб агроном не належав до жодної партії, або, у крайньому разі, навчився відокремлювати і для себе, і у відносинах з людьми свої суб'єктивні погляди і переконання від політики агрономічної організації.

В. Доманицький звертав увагу на психологічні, педагогічні та виховні моменти в діяльності агронома. У статті „Творимо нове українське село” він писав: „Будь-яке поліпшення, будь-яке нововведення в господарстві громадський агроном може зробити лише через душу, через психіку фактичного господаря – селянина”. Основна функція громадського агронома – виховна, він „має до діла не лише з полем, лукою, с/г рослинами, с/г тваринами тощо, але передовсім з людьми, що ці поля та луки управляють, що ті с/г рослини та с/г тварини плекають, – з душою, з психікою тих людей. Щоб створити сучасне сільське господарство, громадська агрономія формувала нову культуру і свідомість, що ставали творцями нового господаря. „Український агроном творить нове українське господарство через нового селянина – українця, через нову культуру українського села” [15, 46-47].

У Речі Посполитій Польській, до якої входив західний регіон України, аграрна політика створила національну систему громадської агрономії, що стала важливим фактором прогресу сільського господарства. Термін „громадська агрономія” поширився з 1928 р. після виходу книги В. Грабського „Реформа громадської агрономії”, який запозичив його із праць російського вченого О. Чайнова [16]. Польські вчені обґрунтовували громадську агрономію як складову аграрної політики, окрему науку і діяльність, що базувалася на приватній ініціативі, праці держави і самоврядування, сприяла поширенню і використанню агрономічних знань, піднесенню матеріальної та духовної культури окремих господарств і сіл [17, 36-37].

Отже, громадська агрономія утвердилася як суспільна (державно-громадська) діяльність, спрямована на зростання масового сільськогосподарського виробництва і розвитку аграринкової економіки. Вона охоплювала систему заходів допомоги агровиробникам з боку урядової та представницької влади, громадських сільськогосподарських асоціацій для організації сільськогосподарського виробництва і вдосконалення аграрної культури; створення ефективного агропідприємницького господарювання, сервісної, збутової та переробної інфраструктури аграрного ринку; забезпечення активної участі сільськогосподарських товаровиробників у поліпшенні власного господарства і розвиткові громадсько-організованих форм господарського життя; формування стосунків учасників аграринкової економіки і державно-громадського регулювання аграрного виробництва. Організаційною формою громадської агрономії стала агрономічна служба, що від окремих заходів з метою організації та раціоналізації господарств і галузей на початку ХХ ст. перейшла до комплексної реконструкції сільського господарства у 20-30-х рр. ХХ ст.

Таким чином, громадсько-агрономічна діяльність ґрунтувалася на принципах приватної власності, самоорганізації, самопомоги, ініціативи та самодіяльності агровиробників, об'єднаних у

господарських і громадських організаціях; допомоги виробникам з боку урядових і представницьких органів влади, забезпечення колегіальності й узгодженості у роботі агрономічних організацій, відповідності програми їх діяльності економічній політиці держави, планам реконструкції сільського господарства країни і конкретного району; підтримки масового сільського господарства, усіх суб'єктів господарювання і збереженні пріоритету за дрібними господарствами.

1. А. Бухенбергер. *Агрополітика. Лейпциг. – 1913.*
2. Винер В.В. *Крестьянский вопрос с точки зрения сельскохозяйственного прогресса. – М., 1906.*
3. Кауфман А.А. *Аграрный вопрос в России. – М.: Московское научное издательство, 1918.*
4. *Агрономическая помощь в России / Под ред. В. В. Морачевского. – Петроград: Изд-во департамента земледелия, 1904.*
5. Долгих И. *Записки по элементарному курсу общественной Агрономии. – Рига, 1913.*
6. Чайнов А. *Основные идеи и методы работы общественной агрономии.*
7. Челинцев А.Н. *Участковая агрономия и счетоводческий анализ крестьянского сельского хозяйства. – Самара: Типография губернского земства, 1914.*
8. Чуров А.И. *Мелкое земледелие и его основные нужды. – С.-П.: Типография Альтишлера, 1907.*
9. Фортунатов А. *Курсы по кооперации. Об изучении кооперации. – М.: Изд. 2-е ун-та Н. А. Шаняевского, 1914. -Т.1.*
10. Мацевич К. (Ашин К.) *Общественно-агрономические этюды. Сборник статей по вопросам организации мелкого хозяйства. – Х., 1911.*
11. Доманицький В. *Сорок літ громадсько-економічної праці професора Костя Мацевича // Український агрономічний вісник. – 1938. – № 6.*
12. Мацевич К. *Очередные задачи общественной агрономии // Труды 1-го Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве. 1-10 сентября 1913 г. – Вып. 2. – К., 1914.*
13. Доманицький В. *Як зоорганізована громадська агрономія в різних країнах світу // Кооперативна республіка. – 1931. – № 6.*
14. Доманицький В. *Чому потрібна громадська агрономія? // Кооперативна республіка. – 1931. №1.*
15. Доманицький В. *Творимо нове українське село // Гюстрований господарський календар „Сільський господар” за звичайний рік 1938.*
16. Grabsky W. *Reforma agronomii społecznej. – Warszawa. – 1928.*
17. Pawlikowski W. *Agronomia społeczna w Polsce 1918-1939. – Warszawa: PWM, 1978.*

О.С. Каденюк

ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКОЇ АГРОНОМІЇ В ЗАХІДНОУРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939 рр.)

У сучасних умовах реформування соціально-економічних відносин в аграрній сфері важливого значення у впровадженні сільськогосподарських знань набувають не тільки державні інституції, а й громадські організації. Тому досвід, набутий в організації та поширенні фахових знань в селянському середовищі Східної Галичини, залишається актуальним і на сьогоднішній день.

Засади діяльності громадської агрономії з впровадження сільськогосподарських знань у Галичині зазначеного періоду формувалися на основі теоретичних досліджень, господарського досвіду і традицій громадсько-агрономічної практики, висвітлення теоретичного та практичного аспектів цієї діяльності і є метою цієї статті. Об'єктом дослідження є теоретична агрономічна думка в Східній Галичині у Міжвоєнний період; предметом – шляхи пошуку оптимальних засобів розширення і наближення агрономічної діяльності до безпосередніх господарів.

Важливе значення мала співпраця селянських господарств з громадськими діячами, подвижниками у справі поширення фахових сільськогосподарських знань на селі. Серед яких були К. Мацеєвич, В. Доманицький, який, зокрема, вважав своїм обов'язком знайти галицьку українську громадськість із теорією та практикою громадської агрономії та допомогти реалізувати її завдання на західноукраїнських землях. Він співпрацював з сільськогосподарським товариством „Сільський господар” через листування, друкував статті в часописах, пересилав академічні доповіді на з'їзди, наради, конференції.

Фундаторами, які успішно поєднували практичну і науково-пропагандистську діяльність, були західноукраїнські агрономи Ю. Павликовський, Є. Храпливий, А. Романенко. Ними робився наголос на проблеми у формуванні аграрної політики, змісту і значення громадсько-агрономічної діяльності, напрямках, методах і засобах агрономічної допомоги. Їх праці мали прикладний характер, ґрунтувалися на аналізі, узагальненні, систематизації місцевого матеріалу та практичної роботи сільськогосподарських товариств Східної Галичини.

Найважливішим результатом агрономічної допомоги селянству стало вироблення в умовах Речі Посполитої Польської теоретичних засад регіональної української національної економічної політики. Серед української громадськості Галичини панувала думка, що, оскільки Польська держава не враховує інтересів українського народу, необхідно розвивати власне національне життя. Ю. Павликовський, його ідеолог, писав, що розвиток українського національного життя означав „суму змагань і осягів народу в ділянці духовної і матеріальної культури, гармонійності їх цілості та формування матеріальних і духовних основ рідної цивілізації” [1, 4]. Він наголошував, що „основою, на якій народ буде своє вільне життя, є ділянка культурна, економічна, політична. Всі вони важні, та найважливіша з них – ділянка економічна” [2, 35]. Переконавав громадськість, що „з духовної темноти можна вийти через освободження її з кліщів матеріальної нужди” [3, 6]. На його думку, українці повинні добиватися права формувати і проводити в життя засади власної економічної політики. Обґрунтовувалася ідея господарського націоналізму і „боротьби за право на економічний розвиток” [4, 3], розбудови в рамках Речі Посполитої Польської „національного господарства на власних матеріальних і моральних можливостях” [5, 29]. З економічної нужди край міг вийти лише через піднесення видатності народного господарства, створення можливостей праці для українців шляхом побудови нових промислових і торговельних підприємств. „Тому мусимо братися

енергійно до концентрації розпорошеного народного капіталу і приступити з виробленою програмою до оборони рідної землі” [2, 36].

Господарським, суспільним і національним питанням українського народу стало формування національної аграрної програми. Вона включала „оборону життєвих потреб хліборобської верстви ... працю організованих сил народу над добуттям землі, над розповсюдженням і поглибленням знання сільськогосподарської культури, над підношенням видатності та прибутковості сільськогосподарського виробництва” [6, 36]. Принциповою основою було визнання індивідуальної приватної власності. Ю. Павликовський зазначав: „Індивідуальне приватновласницьке господарство є типовим, глибоко у психіці українського рільника вкоріненим поняттям, підставовим зеном існування і розвою сільськогосподарської культури” [6]. Він вважав, що обмеження прав українців на землю має суспільно-політичні та національні наслідки. У працях „Земельна справа у Східній Галичині”, „В обороні рідної землі” та „За землю Батьківщини” вчений обґрунтував природні, історичні, економічні права українців на споконвічну спадщину — землю своєї національної території [7].

Земельне питання для українського населення мало особливе значення не тільки тому, що українці – практично всі хлібороби, але й тому, що іноземці змінюють етнічне обличчя української землі, а це знищує джерела відродження народу. „На всіх західноукраїнських землях повинен підвестися поважний і зрівноважений голос трудового народу в обороні рідної землі” [7, 68].

Західноукраїнські агрономи були прибічниками теорії трудового господарства, переконаними, що земельна реформа повинна створити не лише самоокупні, але й виробничо-товарні господарства. Перехід навіть всієї земельної власності у трудові руки ніколи не забезпечить підвищення продуктивності сільського господарства. Його поступ можливий на основі громадсько-агрономічної діяльності, що, будучи складовою аграрної політики, має особливе значення для подолання дефектів, зміцнення і реорганізації трудових господарств, збільшення їх продуктивності, інтенсивності, формування за промислово-виробничим типом [8, 13].

Головним ідеологом громадської агрономії на західноукраїнських землях став Є. Храпливий. У книзі „Шляхи праці нашої суспільної агрономії” (1931р.), написаної для популяризації ідей громадської агрономії серед західноукраїнського громадянства, він доводив, що господарське відродження села можливе за умов раціонального ефективного господарювання, тому громадська агрономія – реальна допомога селянству. „Найобширніше поле праці нашої суспільної агрономії залишається в опіці над індивідуальним селянським господарством... Суспільна агрономія старається за організацію праці і капіталів, за влучні технічні методи праці, за налагодження організованої доставки всього потрібного в господарстві та за налагодження організованого збуту продуктів сільського господарства ... зробити господарство селянина рентовним, дати йому змогу прожити з ріднею, а в кінці щоби зробити його як продуцента і продавця незалежними від приватної торгівлі і

переводити її в організованих формах” [9]. Дослідник зазначав, що громадсько-агрономічні заходи через сприяння інноваційному розвитку виробництва розв’язують приватногосподарські проблеми – піднесення продуктивності та прибутковості, культури і добробуту селянських господарств. Одночасно вони реформують міжгосподарські відносини, допомагають входженню селянських господарств у ринкову економіку, забезпечують сталість сільсько-господарського виробництва і розширюють внутрішній ринок для промислових виробів, отже, забезпечують народногосподарські потреби країни. Громадська агрономія показує селянину шляхи збільшення доходності господарства при залученні мінімальних засобів, що є в його розпорядженні [9, 4].

Виходячи з положення про право українського народу керувати своїм господарським життям, реалізація національної аграрної програми і громадсько-агрономічна діяльність сільського господарства планувалися за участю організованих народних мас. Українські агрономи вважали основою агрокультурного поступу свідому організованість і творчу господарську ініціативу, самодіяльність хліборобського населення: самопомогу, самоосвіту, самовиховання, самоуправління тощо. Піднесення господарського і культурного рівня селянських господарств може відбуватися лише з ініціативи самого господарського населення й агрономів, які його обслуговують. У міру того як селяни будуть сприймати культурні прийоми ведення господарства, буде зростати їх ініціатива щодо впровадження цих заходів і пристосування до місцевих умов. Формою господарської самодіяльності селянства є господарські асоціації, у тому числі товариства сільського господарства і кооперативні спілки, що ініціюють заходи з культурно-господарського піднесення села, визначають програму праці агрономічних організацій уряду і самоврядування, є опорними пунктами праці агрономів. Ю. Павликовський, оцінюючи значення концентрації господарської самодіяльності українського селянства в створенні сільськогосподарського товариства „Сільський господар” і сільськогосподарської кооперації, писав, що вони, „не заперечуючи приватної власності, не вражаючи українського рільника, спроможні підносити українських хліборобів на вищий шабель господарської і громадської культури, стати творцями національної господарської організації” [6, 36]. Об’єднання селян у „Сільському господареві” створювало можливість свідомо й організовано захищати їх соціальні й економічні позиції, забезпечити безпосередні агрокультурні запити. Чим організаційно і фінансово сильнішим буде товариство, тим ефективнішим буде його вплив на державну політику, тим свідомішою буде участь селян у сільськогосподарському виробництві. „Сільський господар” і українська кооперація, як національні господарські організації, разом з просвітніми і молодіжними товариствами, політичними партіями, програми яких враховували життєві інтереси села, створювали організовані сили народу для здійснення національного життя. Агрономи зазначали, що суспільне сприяння селянському господарству є обов’язковою умовою

його зростання. „Багато краще було б замість на нарадах, сходах, зборах та вічах виголошувати загальні фрази про силу і витривалість селянства, казати про те, що ми без нього нічого, та про те, що воно для нас таке миле, – звернути увагу на реальну допомогу нашому селянству через суспільно-агрономічну працю” [9, 20].

Організаційною основою агрономічної допомоги населенню повинні були стати агрономічні організації: урядова, місцевого самоврядування, сільсько-господарських товариств і спілок. Українські агрономи обґрунтовували необхідність власної агрономічної організації „Сільського господаря”. Об’єднання в одній організації агрономів і селян, зацікавлених у поширенні агрокультурних досягнень, проведенню агрономічної роботи через осередки цієї організації дозволяло б отримати агрономічну допомогу найширшим верствам хліборобського населення і забезпечити тісний зв’язок агрономів з практичними господарями.

Були вироблені теоретичні основи програми і планів роботи агрономічної організації: врахування потреб масового сільського господарства, а не окремих господарів; доступність і лаконічність, відповідність тим засобам, які є в розпорядженні господарств і агрономічної організації, її кількісному складу; визначення пріоритетних напрямів праці, обґрунтування типу і конкретної реорганізації господарств; науковий аналіз місцевих умов. Необхідні агрономічно-статистичні дослідження сільського господарства, вивчення природничо-історичних і економічних умов, землеволодіння і землекористування, галузей сільського господарства, стану селянських господарств. Це дозволить безпомилково визначити систему агрозаходів і забезпечити наступність у роботі. Є. Храпливий наголошував, що громадська агрономія „приносьть тоді користь, коли вона оперта на випробуваних способах і методах праці. Треба не раз цілих десятиліть, щоби установити цей зміст агрономічної роботи в поодиноких районах” [10, 10].

Є. Храпливий видав ряд історико-економічних досліджень. „Плекання рогатої худоби у Східній Галичині. Нарис за час від 1880 р. до 1930 р.” (1933 р.) і „Сільське господарство Галицько-Волинських земель” (1936 р.), „Карпатська Україна в числах” (1939 р.) і „Господарство Холмщини й Підляшшя” (1941 р.). На основі аналізу господарських і природних умов регіону, земельних відносин, конкретних природно-господарських районів, галузевої структури поміщицького і селянського сільськогосподарського виробництва автор зробив висновок, що „суспільна агрономія — єдиний шлях рятування селян з голоду і нужди” [11, 20]. Рекомендації щодо доцільності розвитку і розміщення галузей рослинництва та тваринництва, спеціалізації окремих районів, системи громадсько-агрономічних заходів для піднесення продуктивності селянських господарств були використані при опрацюванні програми діяльності „Сільського господаря”. Дослідження господарської культури західноукраїнських етнічних територій стали значним внеском в українську історико-економічну науку, вчення про господарську просторову економетрію і регіоніку — в українську економічну та історичну думку [12].

Агрономи сільськогосподарських товариств сприяли виробленню програми агрономічного вивчення окремих господарств і повітів в цілому: „...обслідування кількості і якості фунтів та їх розміщення, стану живого і мертвого інвентарю, приблизної грошової спроможності господарств, віддалення їх від ярмаркового міста і залізниці, стан доріг, оплата за робочий день, можливості здобуття дешевої енергії, взаємовідносини між господарями, кількість і сила місцевих хліборобських організацій” [13].

Особлива увага приділялася аналізу методів громадсько-агрономічної діяльності. Є. Храпливий у монографічній праці „За хліборобську справу. Про те, як основувати кружки та філії „Сільського господаря” та як в них працювати” [14] зазначав, що агрономічна допомога надавалася господарям, які організували і вели приватне господарство за власною волею і розумінням. Він охарактеризував методи впливу на розум і свідомість хліборобів: просвітницький (позашкільне поширення знань шляхом теоретичного навчання через усну і друковану пропаганду), практичне навчання через показові заходи і наглядний приклад у напрямі поліпшення господарства, змагально-заохочувальний, організаційно-виробничий. Розглянув конкретні заходи і засоби, що були в розпорядженні агронома: лекції, бесіди, курси, преса і фахова література, виставки, екскурсії, показово-демонстраційні заходи і господарства, інформаційно-консультативні й агросервісні послуги, наголошував, що головне в роботі агрономічної організації переконати селян у перевагах того чи іншого заходу, довести його більшу вигідність. Книга Є. Храпливого стала підручником з організації поступового господарювання в українському селі для агрономів і селян.

Таким чином, теоретична агрономічна думка в Східній Галичині концентрувалася на аналізі організаційно-господарської діяльності агрономів, завданням якої було реорганізувати економічний уклад села на нових прогресивних засадах. Конкретно це повинно було проявлятися в організації самодопомоги і самодіяльності селян, пошуках оптимальних засобів розширення і наближення агрономічної діяльності до безпосередніх господарів через мережу гуртків сільськогосподарських товариств різних галузей сільського господарства, а потім на їх основі — нових хліборобських організацій (професійних, виробничих, збутових), сприянні кооперації, вивченні техніки, організації і бюджету селянських господарств, зміні їх виробничої структури.

1. Павликовський Ю. „Сільський господар” і кооперація // *Господарсько-кооперативний часопис* – 1936. – № 15-16.
2. Павликовський Ю. Виступ на II Конгресі українського Національно-демократичного об'єднання 20 листопада 1926 р. // *Діло*. – 1926. – № 26.
3. Павликовський Ю. *Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху* – Львів: НТШ, 1934.
4. *Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАУ у Львові)*. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 225.
5. *ЦДАУ у Львові*. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 606.
6. Павликовський Ю. *Аграрна справа на західноукраїнських землях* – Львів: НТШ, 1934.

7. Павликовський Ю. *Земельна справа у Східній Галичині. Короткий історичний і економічний огляд земельного питання та сучасний його стан* – Львів: НТШ. – 1934.
8. Павликовський Ю. *В обороні рідної землі*. – Львів: НТШ. – 1936.
9. Храпливий Є. *Шляхи праці нашої суспільної агрономії*. – Львів: накладом т-ва „Сільський господар”, – 1931.
10. Храпливий Є. *Як піднести наше хліборобство. Про співпрацю кооперації, „Сільського господаря” і культурно-освітніх установ у ділянці суспільної агрономії*.
11. Храпливий Є. *Сільське господарство Галицько-Волинських земель*. – Львів: накладом видавничої Кооперативи „Нове село”, – 1936.
12. Злунко С. М. *На чатах рідної землі*. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999.
13. Волинець Б. *Планова агрономічна робота та способи її ведення // Кооперативна республіка*. – 1928. – №7-8.
14. Храпливий Є. *За хліборобську справу. Про те, як основувати кружки та філії „Сільського господаря” та як в них працювати*. – Львів: накладом т-ва „Сільський господар”, – 1932.

О.О. Костенко

ВНЕСОК ВЧЕНИХ-АГРАРІІВ КИЇВЩИНИ У СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Проголошення України суверенною державою відкрило для істориків необмежені можливості, зняло табу на окремі тематичні напрямки, вивільнило їх від преси цензури й ідеологічного диктату. На сучасному етапі відроджується інтерес дослідників та суспільства до організації суспільно-наукових, прикладних та виробничих структур. Це не могло не позначитися на проблематиці історичних пошуків, серед яких переважають ті, що суперечили офіційному радянському погляду відносно становлення вітчизняних наукових закладів, розвитку науки у пореформений період, ролі промислового виробництва у формуванні науково-дослідницьких засад. Тому для істориків науки в останні десятиріччя стали актуальними роботи, присвячені становленню та розвитку науки в Україні, у тому числі й розвитку сільськогосподарської дослідної справи, вузькогалузевих агрономічних дисциплін.

Відомий дослідник та натураліст А. Фабр писав: „Історія прославляє битви, в яких ми гинемо, і уникає розмови про зорані поля, якими ми живемо; вона знає імена королів і всіх їх нащадків, але нічого не знає про походження пшениці ...” [4, 7]. У цих словах лаконічно виражена думка про необхідність глибоких дослідницьких робіт та широкого розповсюдження відомостей з історії аграрного виробництва, розвитку наукових знань, що його забезпечують.

Метою статті є висвітлення внеску вчених аграріїв Київщини у розвиток аграрної науки (кінець ХІХ – початку ХХ ст.). Об'єктом дослідження є вітчизняні науковці, що стали основоположниками київської економічної школи, предметом – наукові пошуки вітчизняних вчених в аграрній сфері, що